

RURALUL ȘI REFORMA SOCIALĂ ÎN ROMÂNIA

IOAN MĂRGINEAN

Pe măsură ce devine evident faptul că tranziția postcomunistă este un proces de mai lungă durată decât s-a estimat anterior, cu antrenarea unor costuri considerabile, plătite cu scăderea drastică a nivelului de trai al populației, se impune cu necesitate luarea în considerare a unei reforme sociale consistente. Este vorba de adoptarea unei strategii a tranziției care să cuprindă într-un tot coerent obiective de natură economică și socială.

În articolul de față ne propunem să dezvoltăm o idee avansată anterior, referitoare la conținutul reformei sociale în România și apoi să insistăm asupra unor acțiuni specifice de reformă în mediul rural, strâns legate de privatizare și protecția socială.

1. CONȚINUTUL REFORMEI SOCIALE

Într-un articol publicat în urmă cu doi ani, am adus argumente în favoarea adoptării unei reforme sociale, concomitent cu acțiunile întreprinse în alte domenii, al cărei obiectiv principal să-l constituie conferirea unui nou statut social persoanei umane, și care să-l înlocuiască pe cel impus prin organizarea socialistă a societății românești, de dependență față de stat¹. Am numit noul statut social ca fiind unul de *independență economică*.

Dacă suportul economic al statutului social de dependență față de stat a individului era proprietatea socialistă, premisa statutului de independență o constituie *proprietatea privată* și organizarea socială specifică societăților avansate, care au depășit simplul bipolarism salariat-patron și au edificat o clasă mijlocie majoritară în raport cu alte structuri sociale. În acest fel bunăstarea individuală își are fundamentarea în întregul sistem economic și social, depinzând de natura și importanța proprietății deținute, de inițiativa, activitatea și reușita fiecăruia, dar și de intervenția statului pentru redistribuirea veniturilor populației, prin impozite, taxe, transferuri, și realizarea justiției sociale într-o manieră acceptabilă în societate. Vom observa deci și aici dependența unei părți din populație de beneficiile acordate de la buget, numai că de această dată nu mai avem de-a face cu statul discreționar, ci cu un sistem al bunăstării sociale supus controlului public².

În legătură cu fostele țări socialiste, și în particular cu România, apare o întrebare firească. Este suficientă oare realizarea tranziției la economia de piață, cu

¹ Ioan Mărginean, *Reforma socială în România postcomunistă*, în revista „Calitatea vieții”, anul 4, nr.2-3/1993, p. 113-125.

² Jos Berghman, Bea Cantillon, *The European Face of Social Security*, Averbury, Aldershat, 1993. „Sociologie Românească”, Serie nouă, Anul VI, nr. 3-4, p. 245-255, București, 1995

toate dificultățile pe care le presupune și eventual durata relativ mare a procesului respectiv, pentru a se obține o alcătuire socială compatibilă cu aceea existentă în țările capitaliste dezvoltate? Răspunsul la această întrebare nu poate fi decât unul deosebit de circumspect. Pe de o parte, am fi îndreptățiți să dăm un răspuns pozitiv, bazându-ne pe asemănările dintre alcătuirile sociale ale țărilor capitaliste dezvoltate. Pe de altă parte, însă trebuie să avem în vedere faptul că țările capitaliste se deosebesc totuși în ceea ce privește aranjamentele lor sociale, că acestea nu sunt efectele unei evoluții inevitabile, datorate pur și simplu dezvoltării economiei de piață; și care ar putea fi reproduse de alte societăți pe măsură ce ating un stadiu economic comparabil.

În fapt, modelele de organizare socială cunoscute în aceste țări sunt un rezultat al istoriei postbelice, determinate de factori sociali, economici, politici și culturali, umani în ultimă instanță. Este deci vorba de adoptarea în timp a unor reforme, de ceva construit prin interacțiune, conlucrare și dispută totodată, la care au luat parte diverse forțe politice și sociale din țările respective.

În viitor se vor produce noi schimbări în domeniul social în aceste țări, numai că, spre deosebire de abordările utopice, care vor să transpună în fapt imposibilul, adică un model preconcept, aici avem de-a face cu un demers al unor pași mici dar continui de perfecționare, corecție, inovație etc. Tocmai de aceea nici nu se pot face prognoze deosebit de amănunțite privind evoluția viitoare în domeniul social. Din acest punct de vedere, apropierea de modelele țărilor dezvoltate la un anumit punct situat într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat rămâne o problemă deschisă. Ea poate fi abordată rațional prin identificarea tendințelor principale de evoluție din aceste țări, inclusiv din prevederile Cartei sociale europene. Desigur că și în fostele țări socialiste se vor edifica însă modele sociale relativ distincte.

O altă eventuală întrebare care s-ar putea pune se referă la ceea ce s-ar întâmpla în lipsa adoptării unor măsuri adecvate de reformă socială. Este posibilă reluarea într-o formă sau alta a unor procese depășite deja de istoria țărilor dezvoltate? Considerăm că nu este total exclusă această alternativă, cu atât mai mult în agricultură, comparativ cu alte sectoare. (Exemplul îl constituie reluarea tehnicilor tradiționale în exploatarea agricolă practică de noii proprietari în lipsa unor mijloace moderne). Mai mult, spectrul unui nou capitalism sălbatic nu poate fi nici el exclus pe deplin. Totuși înclinăm să credem că alternativa cea mai sumbră poate și va fi evitată în evoluția postcomunistă, chiar dacă anumite analogii sunt îndreptățite. Suportul acestei afirmații îl constituie existența unei mari diversități de forțe sociale și politice ale căror orientări și acțiuni favorizează o evoluție postcomunistă convenabilă, de evitare a extremismelor, iar reforma socială este destinată să contribuie la atingerea acestor obiective. Este vorba, pe de o parte, de existența unui nivel înalt al așteptărilor populației, radicalismului și militantismului accentuat (chiar dacă uneori deranjant) al sindicatelor, cerințele destinate să creeze condiții optime de funcționare a instituțiilor democratice, comportamentul partidelor politice cu ocazia alegerilor, de a veni în întâmpinarea doleanțelor electoratului, interdependențele internaționale și, nu în ultimul rând, exigențele integrării europene. Totodată, este de reținut faptul că fostele țări socialiste dispun realmente de resursele necesare atingerii unor obiective sociale situate la standarde relativ înalte, atât prin nivelul de dezvoltare economică, cât și prin capitalul uman și resurse materiale. Fără o strategie coerentă de acțiune care să includă și domeniul social, costurile tranziției vor fi tot mai mari, urmând să fie suportate disproporționat de către diferitele grupuri de

populație. Nu puțini sunt analiștii care atrag atenția asupra pericolului abordării tranziției de pe poziții unilaterale, cum ar fi cele recomandate de organismele financiare internaționale³.

O ultimă supapă de stopare a unor evoluții neconforme cu așteptările populației, de tipul unui capitalism sălbatic, ar putea fi mișcările sociale pentru care se păstrează un important potențial în societatea românească. Există deci riscuri imense legate de stabilitatea și pacea socială în viitor, dacă nu se are în vedere o transformare armonioasă a societății în cadrul tranziției postcomuniste. Un alt risc îl reprezintă transformarea dependenței față de stat într-o *dependență accentuată față de protecția socială* a unor mase de populație fără proprietate, rămase fără surse de existență din lipsa locurilor de muncă. Astfel, protecția socială este văzută de autorii diverselor programe ca pârghia principală menită să faciliteze tranziția la economia de piață, iar în caz extrem să evite capitalismul sălbatic de netolerat în condițiile actuale. Cu timpul însă sistemul de protecție socială va fi supus la sarcini tot mai împovărătoare, cărora, evident, nu le va putea face față. De aici decurg două consecințe majore. Pe de o parte, cheltuielile mari pentru protecția socială vor afecta ritmul dezvoltării prin diminuarea resurselor de investiții, iar, pe de altă parte, vom asista la permanente confruntări pentru adjudecarea unei părți cât mai importante din resursele de protecție socială.

O analiză atentă a strategiilor de reformă postcomunistă adoptate în România, ca și în celelalte țări de altfel, ne conduce tocmai la această alternativă. Așa cum arătam anterior, asistăm la adoptarea unei poziții unilaterale de orientare monetaristă, favorizată de către cercurile financiare internaționale și prezentată ca singura viabilă, dublată de respingerea arogantă a altor puncte de vedere, ca fiind cel puțin neprofesioniste, dacă nu populiste.

Multe dintre dezbaterile în legătură cu conținutul reformei sociale se concentrează deci asupra problematicii protecției sociale, atunci când nu eșuează în monologuri ale unor opțiuni politice și ideologice preconstruite, cu foarte puține trimiteri la realitatea ce se vrea să fie schimbată. Rezultatul este acela că toți ajung să ceară protecție socială, nemaifiind vorba doar de diverse venituri sociale, ci și de sporirea salariilor, a subvențiilor pentru producție, a alocațiilor pentru restructurare și chiar a investițiilor pentru sectoarele prioritare. Evident că o astfel de situație este total nerealistă, protecția socială fiind destinată ajutorării categoriilor defavorizate de populație, prin solidaritate umană.

În plus situația nou creată va contribui la perpetuarea rolului discreționar al statului, care, din propriul interes al funcționarilor și/sau în condiții de presiune, favorizează anumite grupuri de populație în detrimentul altora. Înregistrăm astfel, pe de o parte, o superprotecție în raport cu resursele disponibile și, pe de altă parte, o protecție insuficientă cu referire la grupuri și persoane diferite. Încercările de a reduce aria de competență a statului prin crearea de sisteme autonome de protecție socială nu pot constitui o soluție atâta timp cât solicitările față de sistem rămân deosebit de mari, iar resursele sunt insuficiente⁴.

³ Bob Deacon et al., *The New Eastern Europe Social Policy. Past, Present and Future*, Sage, London, 1992.

⁴ Ioan Mărginean, *Politica socială și tranziția la economia de piață în România*, CIDE, București, 1994.

În ceea ce ne privește, rămânem la convingerea fermă că fără o reformă socială de substanță care să ne apropie grabnic de societățile moderne, înlăturarea vechii organizări sociale, realizată, de altfel, în mare parte, nu va fi suficientă pentru constituirea într-un viitor previzibil a aceluși statut funcțional al persoanei umane menționat anterior, suportul esențial al existenței. Nu credem că în acțiunile viitoare de reformă socială, fostele țări socialiste s-ar putea inspira din altă parte decât din Europa. Noi trăim în Europa, iar societatea românească a fost, este și va fi una europeană, aflată desigur într-o continuă schimbare.

Reforma socială invocată are rolul să grăbească procesul evolutiv și totodată de a-i imprima acele caracteristici comune detectabile la societățile avansate, fără a fi vorba de o copiere a lor, ceea ce este de altfel și imposibil. Punctul central de referință îl constituie *generalizarea proprietății private*. După cum se observă, sunt implicate aici procese de destructurare și de constituire a unei noi structuri sociale. Avem de-a face deci cu o evoluție de sens contrar celei declanșate de regimul comunist, o dată cu naționalizarea mijloacelor de producție și confiscarea de bunuri aparținând populației, și a socializării agriculturii declanșată în anii 1948-1949. De atunci procesul de destructurare și de trecere la constituirea structurilor socialiste, deși s-a realizat în ritm alert, cu abuzuri și sacrificii umane și materiale imense, a durat totuși circa două decenii. Astfel, anul 1962 a fost considerat, prin încheierea cooperativizării agriculturii, ca marcând „finalizarea fazei de trecere la societatea socialistă“, pentru ca începând cu 1965 să se vorbească de faze ale construcției socialiste, respectiv „generalizarea relațiilor socialiste la scara întregii societăți“ și apoi „declanșarea procesului de omogenizare socială“. Prin aceste transformări proprietatea privată a fost lichidată, iar dependența persoanei umane de statul discreționar, prin intermediul salariului, a diferitelor venituri sociale directe (pensii, alocații) și a veniturilor sociale indirecte (servicii de învățământ, sănătate etc.), a devenit cvasitotală. Rezultatul a fost o egalizare în sărăcie a populației, situația fiind mult mai greu de suportat în mediul rural. După ce au fost obligați să predea inventarul agricol, pământul și animalele de muncă, țăranii deveniți membri ai Cooperativelor Agricole de Producție au fost supuși unei exploatare dure de către stat prin preluarea, la prețuri derizorii, a cvasitotalității recoltei. Remunerarea muncii și nivelul pensiilor țăranilor cooperatori au fost menținute la un nivel deosebit de scăzut, comparativ cu ale altor categorii sociale, care nici ele nu cunoșteau bunăstarea. De altfel, se impune să precizăm faptul că ideea refacerii proprietății private de masă a constituit un punct de reper în elaborarea legislației. Așa, de exemplu, prin Legea 18 din 1991, referitoare la privatizarea societăților comerciale, se stabilește că 30% din patrimoniul unităților comerciale revine populației, mai exact cetățenilor români care au împlinit vârsta de 18 ani. În prezent, printr-un Proiect legislativ, se intenționează completarea legii respective prin accelerarea privatizării de masă. Totuși rezultatele efective obținute în acest domeniu sunt deosebit de anemice. Deși între timp au fost distribuite circa 16 milioane de cartele cu câte 5 certificate de proprietate, puține persoane le-au putut valorifica în procesul privatizării. Prin urmare ele nu au adus încă nici un câștig posesorilor, cu excepția celor care le-au utilizat cu ocazia privatizării prin metoda MEBO. Mai recent s-a adoptat și privatizarea prin ofertă publică, dar încă nu putem vorbi de atingerea unor parametri semnificativi în desfășurarea acestei acțiuni. Pe de altă parte, însă, dat fiind numărul

mare de potențiali deținători de drepturi de proprietate, mărimea proprietății deținute este total insuficientă pentru a juca acel rol de siguranță a individului și a-i conferi independența economică. Valoarea nominală a carnetului cu certificate de proprietate este de circa 4 salarii medii. Dacă luăm în considerare procesul firesc de concentrare a certificatelor avem în și mai mare măsură imaginea asupra rolului lor scăzut de protecție prin proprietate. S-ar impune reconsiderarea procentului de 30% de privatizare gratuită, poate este mai adecvat unul de 50% sau chiar de 70%, mai ales că se constată lipsa acută de capital pentru a se putea vinde unitățile comerciale. Răspunsul nu poate fi unul strict economic. Este vorba deopotrivă de modelul organizării sociale viitoare, iar o structură armonioasă a acestuia reclamă ca o parte însemnată din proprietate să devină în cât mai scurt timp privată, sub formă individuală și asociativă, de tipul fondurilor mutuale etc.

Cât privește agricultura, în Legea 18 din 1991, cunoscută și ca Legea Fondului Funciar, s-a prevăzut refacerea proprietății dinainte de colectivizare cu unele restricții semnificative: limitarea proprietății reconstituite la 10 ha teren arabil (sau echivalent). A rezultat o fărâmițare excesivă a proprietății. De asemenea, s-au păstrat foste IAS-uri, devenite societăți comerciale, la care proprietarii de teren pot deveni acționari sau locatari (conform Legii Arendeii). Nici de această dată nu sunt satisfăcute cerințele optime prin care proprietatea să constituie sursa de protecție a familiilor. Pe de o parte, multe persoane apte de muncă au primit foarte puțin teren sau nu au primit deloc. Pe de altă parte, unele persoane îndreptățite la restituirea terenului nu îl pot lucra efectiv și nici nu pot să pună la punct un aranjament de vânzare sau închiriere care să le aducă venitul de care au nevoie. Susținem acestea deoarece revigorarea agriculturii românești se va realiza cel mai bine prin întărirea gospodăriilor populației și crearea condițiilor pentru o activitate eficientă.

Vom încheia aceste considerații despre reforma socială cu mențiunea că o serie de sugestii au fost avansate încă din anul 1990 o dată cu elaborarea Schiței de strategie a înfăptuirii economiei de piață în România (coordonator academician Tudorel Postolache). Între timp, prin contribuția multor specialiști s-a constituit un portofoliu de soluții posibile la rezolvarea problemelor tranziției⁵. Un aport cu totul aparte îl au Consiliul pentru Strategie și Reformă și Grupul Economic Consultativ al Președintelui, iar recent și-a început lucrările o comisie de specialiști și reprezentanți ai partidelor politice pentru elaborarea strategiei naționale de integrare europeană a României. Nu putem însă să nu consemnăm discrepanța dintre volumul lucrărilor elaborate și marile întârzieri în implementarea instituțiilor și mecanismelor economiei de piață și în întreprinderea unor acțiuni decisive de reformă socială.

În continuare, ne vom referi la câteva modalități prin care se poate contribui la întărirea aceluși statut de independență economică a populației din mediul rural, precum și la unele măsuri pe care le considerăm necesare în domeniul protecției sociale. Toate aceste aspecte vor fi analizate din perspectiva realizării unei dezvoltări durabile a ruralului românesc.

⁵ Această apreciere este susținută de indexul lucrărilor consacrate tranziției elaborat de către Centrul de Informare și Documentare Economică al Institutului Național de Cercetări Economice din cadrul Academiei Române.

2. SEMNIFICAȚIA REFORMEI SOCIALE PENTRU MEDIUL RURAL ROMÂNESC

La prima vedere ar părea impropriu să decupăm un segment din ansamblul societății românești. Și într-adevăr nimic mai dificil decât să prevezi până unde se propagă efectele unei anumite acțiuni sociale, cum este și aceea de reformă. Totodată însă nu este mai puțin adevărat că ruralul, ca parte integrantă a unui tot, comportă anumite specificități. Deci nu numai că este afectat de transformările din diferite sfere ale vieții sociale, dar reclamă și tratare distinctă, pentru a se răspunde la problemele proprii ce trebuie soluționate. Cu atât mai mult este valabil acest aspect pentru ruralul românesc atât de mult afectat de organizarea socialistă a agriculturii.

Din păcate nu dispunem de suficiente informații de ordin statistic pentru a elabora aici și acum o analiză amănunțită a caracteristicilor ruralului de la sfârșitul deceniului nouă. Vom suplini lipsa respectivă printr-o apreciere de ordin calitativ, susținută pe alocuri cu informații statistice. Un fapt este însă în afara oricărui dubiu: marea majoritate a celor peste 13 mii localități rurale, grupate în 2 600 comune și unde trăiau aproape 11 milioane de locuitori (47% din totalul populației țării de 23 milioane) se aflau într-o criză profundă, ca urmare a poziției inferioare ce li s-a rezervat. Cu foarte puține excepții, datorate unor condiții cu totul deosebite în ceea ce privește resursele disponibile, apropierea de căile rutiere și feroviare, investiții de la centru pentru constituirea de „exemple“, imensa majoritate a localităților rurale au cunoscut un accentuat proces de degradare. În plus, prin programul de sistematizare, unele dintre localitățile favorizate de soartă au fost totuși mutilate prin construcții proprii, de tipul blocurilor fără dotările strict necesare, altele au fost chiar condamnate la dispariție, pe alocuri trecându-se la demolarea parțială sau totală și strămutarea populației. Dacă procesul nu ar fi fost stopat de Revoluție ar fi urmat ca localitățile mai mici, deși cu un trecut deosebit și cu potențial de dezvoltare considerabil, să fie rase de pe suprafața pământului. În același timp, prin migrația masivă agrar-industrială și rural-urbană s-au înregistrat numeroase cazuri de depopulare a unor localități, de îmbătrânire a populației și de lipsă de lucrători agricoli. Un fenomen aparte l-a constituit emigrarea, din Transilvania, a sutelor de mii de sași în Germania.

Cât privește ocupațiile populației din mediul rural, agricultura a rămas principala îndeletnicire. Astfel, peste 3 milioane de persoane (27% din totalul populației ocupate din România și 65% din totalul populației ocupate din mediul rural) își desfășura activitatea în agricultură. Dintre aceste persoane, circa 2 milioane lucrau în cooperativele agricole de producție. Totodată, se înregistrau aproximativ 500 mii salariați în agricultura de stat și poate cam tot atâtea persoane cuprindeau gospodăriile țărănești individuale (ultima determinare exactă a acestui număr a avut loc la recensământul din 1977). O parte însemnată a populației active din mediul rural avea ocupații neagricole (circa 1,5 milioane persoane). Erau în principal locuri de muncă situate în întreprinderi și șantiere din urban, deținătorii acestora fiind navetiști. La rândul lor, unii orașeni, în special intelectuali, se deplasau la locurile de muncă din rural, motivându-și locuirea în urban prin lipsa unor condiții civilizate de trai în localitățile rurale. În acest fel, s-a accentuat inferioritatea ruralului față de urban, prin pierderea acelei intelectualități proprii, nucleul de altădată al întregii vieți comunitare.

Situația schițată anterior a fost întrucâtva modificată în ultimii 5 ani, cu efecte contradictorii. Pe de o parte, mulți navetiști, care și-au pierdut locul de muncă din

urban, au revenit în agricultură. Spre rural și spre agricultură s-au mai îndreptat și alte persoane devenite între timp proprietare de teren agricol. În schimb, o parte dintre foștii navetiști intelectuali și-au găsit de lucru în oraș, abandonând locurile lor de muncă din rural. Vor trece probabil mulți ani până la constituirea acelei intelectualități atașată ruralului, cu rol atât de benefic pentru întreaga societate.

Din păcate la situația grea moștenită de la vechiul regim s-au mai adăugat în ultimii ani noi costuri datorate întârzierilor în adoptarea reformelor necesare și, în mod cu totul surprinzător, diferitelor distrugerii provocate chiar de locuitorii unor sate asupra patrimoniului comun al fostelor cooperative colective agricole, asupra sistemelor de irigații etc.

Menționând imensele dificultăți cu care se confruntă locuitorii din mediul rural, nu trebuie să ignorăm totuși imensul potențial de dezvoltare de care dispune ruralul românesc prin calitatea oamenilor și a pământului, prin resursele naturale. Prin înapoierea proprietății agricole la deținătorii de drept s-a făcut un pas important spre reanimarea vieții rurale. Procesul acesta deosebit de pozitiv este însoțit însă de scăderea nivelului producțiilor agricole și scăderea numărului de animale, în final, de reducerea cantității de bunuri alimentare. Printr-o politică adecvată potențialul ruralului trebuie pus în valoare pentru a se obține stoparea evoluției de degradare și înscrierea pe calea dezvoltării și modernizării.

Încercând să raportăm rezolvarea problemelor presante evocate anterior la un cadru mai general, din care s-ar putea deduce anumite repere, consemnăm preocupările existente pe plan mondial pentru a se defini viitorul ruralului, într-o abordare relativ diferită de cele avute în vedere până nu de mult. Este vorba de ideea *dezvoltării durabile*. Ea s-a concretizat din analiza mai profundă a consecințelor modelului de agricultură promovată de țările capitaliste dezvoltate, cel al supraproducției, cu efecte negative în plan social și ecologic. Nu este realist să se insiste în continuare cu acest model. Se impune o reorientare a politicii agrare, de la subvențiile pentru producție la cele pentru protecția mediului natural. De altfel, în Prospectul Congresului Societății Europene de Sociologie Rurală, care a avut loc în vara acestui an la Praga, dezvoltarea durabilă ocupă locul proeminent. Aceeași poziție îi va fi conferită și la Congresul Mondial de Sociologie Rurală ce se va desfășura la București în vara anului 1996.

Prin ideea dezvoltării durabile, ruralul și viitorul său revin în prim planul atenției specialiștilor și al reformatorilor, după o perioadă în care a fost considerat a fi destinat dispariției, pe măsură ce societatea se modernizează, iar agricultura se industrializează. Nu este mai puțin adevărat că în tot acest timp a continuat studiul mediului rural, dar spre deosebire de perioada antebelică, în care acest studiu a constituit o prioritate (un exemplu grăitor este furnizat de Școala sociologică românească condusă de profesorul Dimitrie Gusti), ulterior, sub influența noilor procese din societate, interesul a scăzut în intensitate, doar unii pasionați au mai susținut tema, adesea de pe poziții defensive, de compătimire și regret față de ceea ce se întâmplă. De această dată, însă, problema se pune în cu totul alți termeni.

Se reconsideră ruralul ca mod esențial de viață care exprimă cel mai direct relația omului cu natura, iar această relație are o semnificație esențială pentru societatea omenească și viitorul ei. Pentru o mai bună înțelegere se impune să

considerăm ruralul în ceea ce este el, cuprinzând deopotrivă oameni și spațiul în care aceștia își desfășoară activitățile de cultivare a pământului, creșterea animalelor și valorificarea resurselor naturale ale solului. Diminuarea numărului populației din mediul rural nu îngustează arealul rural. De fapt, în România a avut loc aproape numai o reducere demografică procentuală a ruralului. Nici în viitorul previzibil nu ne putem aștepta la o diminuare demografică absolut semnificativă, prin scăderea numărului populației rurale. Totuși, nu ne putem imagina că o proporție atât de mare din populația țării să poată înregistra un progres material real doar prin activitatea agricolă pe o suprafață cu totul insuficientă, cu atât mai mult cu cât exploatarea superintensivă și excesul de chimizare nu se înscriu în conceptul de dezvoltare durabilă, tocmai datorită consecințelor negative pe termen lung. Pentru a fi pe deplin realiști față de situația actuală din România, când aproape că s-a trecut la o producție agricolă de subzistență, nici nu apare încă pericolul exploatării superintensive și al excesului de chimizare. Problema esențială se referă la redresarea activității și obținerea unei producții agricole „sigure și stabile” pentru bunăstarea celor direct implicați, satisfacerea necesităților de consum ale populației și sporirea contribuției acestui sector economic la dezvoltarea societății românești. Nu credem însă că, pe termen lung, în timp ce alte țări adoptă modelele de protejare a mediului și a resurselor, noi să ne îndreptăm tocmai spre acel „model producționist”, printr-o așa-zisă politică de sacrificiu în vederea unor ipotetice avantaje. Abundența de produse agricole din țările Uniunii Europene nici nu va favoriza, de altfel, pătrunderea pe piața comunitară a produselor agricole românești într-o prea mare măsură. În fapt vor fi limitări reciproce ale nivelului producțiilor agricole. Restructurarea activităților productive în rural se va impune cu o forță nebănuită încă, sau oamenii vor asalta din nou orașele, din lipsa debușeelor din localitățile lor.

Un rural dezvoltat, înscris pe coordonatele civilizației, dar continuând să fie rural încetează de a mai fi exclusiv sau preponderent agricol. Diferențele rural-urban sunt percepute mai degrabă ca unele de mod și stil de viață, astfel încât cele două tipuri de localități prezintă elemente distincte de atractivitate, care le situează între preferințele de locuit ale populației.

În conceperea strategiei de reformă trebuie avut în vedere modul în care diferitele măsuri preconizate afectează populația. Nici o acțiune nu ar trebui privită ca fiind de natură strict tehnică. S-ar ajunge la acel profesionalism ermetic, lipsit în ultimă instanță de suport din partea celor afectați, chiar și atunci când o anumită acțiune îi poate favoriza. Așa cum remarca un fin analist al reformelor în mediul rural, unele dintre ele pot favoriza comunitatea în întregul său. Beneficiază toți locuitorii, indiferent de gradul de bogăție sau sărăcie, când este vorba de dezvoltarea infrastructurii și a capitalului uman. Alte strategii pot favoriza elitele, prin apropierea numai de către ele a resurselor localității. Această categorie de populație poate fi însă dezavantajată de o reformă agrară fără despăgubire, care s-ar face deci în avantajul categoriilor mai sărace. Tot acestea ar urma să beneficieze și de introducerea sistemului de asistență socială⁶.

O primă problemă de rezolvat, așa cum am menționat deja, este aceea a întăririi *statutului economic al gospodăriilor țărănești* de care depinde în mare parte

⁶ Robert Chambers. *Rural Development. Putting the Last First*, Longman, Essex, England, 1990. p. 162.

viitorul ruralului românesc. Legat de acest aspect se cuvine să ne îndreptăm atenția spre situația creată o dată cu reconstituirea dreptului de proprietate a foștilor membri ai Cooperativelor Agricole de Producție și schimbarea tipului de exploatație agricolă. Mai exact prin refacerea proprietății private se trece de la marea exploatație la una extrem de fragmentată. Prin aceasta, România se îndepărtează de la evoluția consemnată pe plan mondial, de concentrare a exploatațiilor agricole. Rezultă astfel pierderi considerabile, dar restituirea proprietății s-a impus cu necesitate, pentru a repara abuzul comis cu ocazia colectivizării. Rămâne totuși deschisă problema dimensiunii exploatației agricole. Legea Fondului Funciar a condus la o fragmentare deosebită a proprietății agrare: 8 milioane ha teren agricol se distribuie la 6 milioane persoane. Este evident că pentru o exploatare modernă, eficientă o suprafață medie de 1,3 ha teren este total necorespunzătoare. O cale de sporire a suprafeței proprietăților agricole o constituie vânzarea - cumpărarea. Deocamdată însă pământul nu are valoare și nici nu există cumpărători. Acest proces de concentrare va fi lent. Drept urmare este de așteptat să se consolideze și mai mult asociațiile agricole, deși ele nu pot fi considerate întotdeauna viabile, poate mai mult o formă de trecere de la fostele colective la exploatația individuală încă insuficient pregătită. Pe de altă parte, în localități mici și izolate nici nu există populația aptă de muncă disponibilă. În alte locuri nu sunt amatori de a organiza asociații agricole, iar acolo unde acestea funcționează adesea sunt percepute tot ca un fel de colective, datorită abuzurilor pe care le fac organizatorii. Rămâne de văzut dacă sistemul arendării va deveni o practică în agricultură și ce efecte va avea. Nu știm deocamdată dacă există încrederea necesară între oameni pentru a-și asuma riscurile ce le comportă un contract de arendare. Singura „contribuție“ ar putea fi salvarea fostelor IAS-uri, din moment ce nu se intenționează cedarea terenurilor proprietarilor.

Discutând despre aceste posibile soluții în organizarea exploatațiilor agricole, trebuie observat că toate au o șansă mai bună de reușită în zonele cu condiții oricum mai favorabile unei evoluții pozitive. Punerea în valoare a potențialului zonelor mai vitregite, mai izolate și mai depopulate necesită soluții cu totul deosebite. Una dintre acestea ar putea fi despăgubirea din fonduri publice a proprietarilor care nu pot lucra pământul sau nu vor să-l lucreze, ceea ce ar crea disponibilități pentru împroprietărirea celor care resimt lipsa terenului și au condiții de a-l exploata adecvat (eventual cu recuperarea în timp a costului despăgubirii acordate proprietarului), dar și o reconstituire a dreptului de proprietate peste limita de 10 ha.

Într-o astfel de perspectivă ar urma să fie tratată și restituirea proprietăților de pe terenurile deținute acum de fostele IAS-uri devenite societăți comerciale; este vorba de o suprafață de peste 2 milioane ha teren de cea mai bună calitate. Justificarea menținerii lor, de a da o anumită siguranță producției agricole, își va pierde importanța pe măsură ce se vor întări gospodăriile țărănești care și-au preluat pământul, astfel că se va ajunge și la privatizare.

Un al doilea mare domeniu de acțiune pentru consolidarea ruralului românesc îl constituie suportul public pentru dezvoltarea unei game de *servicii agricole* destinate tuturor fazelor de pregătire și desfășurare a activităților din agricultură precum și comercializării produselor: procurarea de soiuri de plante și de rase de animale de înaltă productivitate, desfacerea de fertilizatori, ierbicide, mașini, efectuarea de lucrări agricole, asistența veterinară, consultații de specialitate. În afara unor astfel

de servicii și a asigurării accesului la ele a celor interesați, în condiții convenabile nu se va ajunge la o activitate eficientă în agricultură.

Desigur, se pune deopotrivă și problema investițiilor pentru dezvoltarea *infrastructurii* în mediul rural: rețeaua de drumuri, asigurarea cu apă potabilă, curent electric, canalizare (mai întâi în localitățile mai mari sau cu pericole de inundații), construcția de școli, biserici, cămine culturale, lucrări de îmbunătățiri funciare, extinderea zonelor forestiere pe suprafețe improprii agriculturii.

În continuare avem în vedere venirea în sprijinul celor care vor să dezvolte în mediul rural *activități economice nonagricole*, fie aceasta de tip industrial, inclusiv prelucrarea produselor agricole și animaliere, în construcții, transport, turism, prestări servicii către populație etc. Abordarea dezvoltării rurale trebuie realizată din perspectivă locală cât și a unor spații mai largi zonale și regionale.

Îndreptându-ne atenția spre componenta umană a dezvoltării rurale, se impune să semnalăm necesitatea acțiunilor destinate să *atrage specialiștii* – profesori, medici, agronomi. De această dată problema trebuie pusă din perspectiva obiectivului de constituire a intelectualității în mediul rural. Or, un astfel de proces poate demara prin facilități în domeniul salarial și al locuințelor, acordarea de teren agricol, credite, alte măsuri ce vin în întâmpinarea așteptărilor celor vizați.

Fără îndoială însă că preocuparea de bază a tuturor factorilor politici și de decizie în domeniul supus analizei trebuie să o constituie identificarea de soluții care pot contribui la *îmbunătățirea condițiilor de viață* ale populației din mediul rural. Aceasta înseamnă un învățământ de calitate, servicii corespunzătoare de îngrijire a sănătății, locuri de muncă, asigurarea ordinii publice, protecția persoanelor și a bunurilor, pentru a ne referi doar la câteva aspecte dintr-o listă deschisă.

Nu vom încheia acest articol fără să menționăm o problemă cu totul deosebită care privește o parte însemnată a populației din rural. Este vorba de sistemul de *protecție socială*. Desigur, în unele privințe avem de-a face cu prevederi generale de protecție generală astfel încât nu se face diferențierea dintre populația din urban și cea din rural. Totuși nu puține sunt cazurile în care diferențele respective fie le prevede legea, fie se ajunge în fapt la acestea, în sensul că populația din rural este defavorizată, marginalizată, chiar exclusă total sau parțial de la beneficiile programelor de protecție socială. Există aici o explicație de ordin istoric. De regulă, programele de protecție socială au fost adoptate pentru a răspunde unor dificile probleme sociale ale populației urbane și salariale și mai puțin pentru populația rurală și pentru cei care lucrează pe cont propriu, între care se regăsesc și agricultorii. În plus, datorită faptului că populația agricolă este în prezent mai puțin numeroasă, programele naționale de protecție socială îi acordă o atenție scăzută, deși fenomene critice sunt adesea semnalate chiar și în țările bogate, inclusiv starea de sărăcie⁷.

Pentru România problemele se pun în termeni cu totul speciali. Așa cum menționam, în rural locuiesc aproape jumătate din populația țării și o bună parte lucrează sau a lucrat în agricultură. Voi semnala mai întâi acele aspecte care țin de protecția surselor de existență ale agricultorilor. Suplimentar dezvoltării practicii asigurărilor producției agricole, statul trebuie să intervină mai prompt și să acorde

⁷ Jean-Louis Brangeon and Guenhaél Jegouzo, *Farm Poverty in France during the 1980s*, „Sociologia ruralis”, vol. XXXV, nr. 1/1995.

ajutor în cazul unor *calamități naturale*, cu pierderi de recoltă, animale etc. pentru a salva gospodăria țărănească și a-i permite să se refacă. Este vorba apoi de necesitatea cuprinderii populației rurale în mod nediscriminatoriu în diferite sisteme și programe de protecție de tipul *asigurărilor și asistenței sociale*. Astfel este cu totul nefirească menținerea separată de asigurările sociale, numite de stat, a sistemului de asigurări sociale pentru agricultori (peste 1 milion de persoane), considerându-se că el trebuie să continue într-un fel sau altul vechiul sistem al pensionarilor CAP. Consecința acestui fapt este menținerea nivelului pensiei agricultorilor la niveluri deosebit de mici (între 5 și 40 mii lei), în timp ce sistemul de asigurări sociale de stat este excedentar și contribuie la consolidarea bugetului public, din care se finanțează cheltuieli în afara domeniului social.

Tot astfel se constată vitregirea ruralului în cadrul diferitelor programe de asistență socială. Este mai ales cazul persoanelor fără loc de muncă, a celor vârstnice și bolnave. Sărăcia severă din mediul rural reclamă diversificarea prestațiilor de asistență socială.

Ne oprim aici cu enumerarea problemelor și a unor soluții posibile pentru revigorarea ruralului românesc, cu convingerea că în măsura în care suntem dispuși să intervenim decisiv în direcția dezvoltării rurale se va obține înscrierea într-o evoluție pozitivă și armonioasă de ansamblu a societății românești.